

існування кожної з теолого-релігійних ідей як варіантів можливих всесвітів у Мультисвіті (цьому сприяє комплементарна методологія). У такому припущенні маємо підтвердження несуперечності наукової моделі Всесвіту з теолого-релігійними уявленнями про творіння Богом світу з Нічого або науковою теорією квантової флуктуації.

Висновок. Аналіз сучасних космологічних теорій і релігійного знання свідчить, що наукові дослідження не спростовують ідею про можливість існування Творця реальності, а допускають формування науково-релігійного типу світогляду і дають змогу розвивати потенцію комплементарності знання. Подальші дослідження у галузі космології можуть розкрити нові рівні буття, які доведуть потенції людського пізнання і водночас, як свідчить складна будова Космосу, є значна ймовірність існування Творця усїєї суцїї дійсності.

1. Барбур І. *Религия и наука: история и современность*. – М.: 2001. 2. Ершова Г.Г., Черносветов П.Ю. *Наука и религия: новый симбиоз? Моделирование картины мира: исторический, психологический, системный и информационный аспекты*. – СПб.: Алетейя, 2003. 3. Кайку М. *Візії: як наука змінить ХХІ сторіччя*. – Львів, 2004. 4. Ковальчук Г. *Бритва Оккама притупилась на темной материи? // Вселенная, пространство, время. №11 (30) 2006*. 5. Колинз К. Джон. *Наука и вера. Враги или друзья? – Черкассы: Коллоквиум, 2005*. 6. О. Мень. *Истоки религии*. – М., 2001. 7. Мерфи Н., Эллис Дж. *О нравственной природе Вселенной: Богословие, космология, этика*. – М., 2004. 8. Рубин С. *Сквозь тернии к разуму // Вокруг света №11 (2005)*. 9. Филипов Е.М. *Вселенная, Земля, жизнь*. – К., 1983. 10. Філберт Б.. *Світи перед Богом*. – Львів, 1996. 11. Trefil J. *The moment of Creation*. – New York: Collier Books, 1983.

УДК 8.09

Оксана Петрушенко

Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького

МІСТО ТА ЙОГО ОБРАЗ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ УТОПІЇ

© Петрушенко Оксана, 2007

Окреслено певні аспекти буття міста як особливого цивілізаційного утворення суспільного буття (будівництво за планом, управління; зосередження людей, пов'язаних з наукою, освітою, видавництвом, релігійною діяльністю), що вплинули на виникнення утопії як інтелектуального явища, а також на диференціацію утопій на політичну, сциєнтистську, релігійну; на позитивну і негативну.

Ключові слова: утопія, місто, простір суспільного буття, цивілізація.

Petrushenko Oksana. Town and its shape as factors in formation of utopia. In given article certain aspects of the being of town as peculiar formation of civilized social being is described (building of town according to the plan, ruling; stuff of people, connected with science, education, publishing and religious activity) in the aspect of its influence over the appearance of utopia as intellectual phenomenon, and also over the differentiation of utopias into political, scientific, religious; into positive and negative.

Key words: utopia, town, space of social being, civilization.

Зміст практично всіх відомих та досліджуваних авторських утопій, переважно цілісних літературних або соціально-політичних творів, пов'язаних з міським життям, з міським управлінням та іншими реаліями міста – подаються численні описи площ, доріг, палаців, мурів;

жителі розглядаються як певна цілісна соціальна спільнота тощо. Ця повторюваність міського мотиву в утопічних творах не визначається умовами жанру – адже тут йдеться взагалі про досконало організоване життя. Можливо, тут ми зустрічаємося з культурологічним варіантом “обмовки” за концепцією З. Фрейда – чомусь творцям утопій місто здається придатнішим для досконалого життя, хоча свідомо це твердження не висувається та не обґрунтовується. Отже, зв’язок утопія – місто не є свідомо закладеним компонентом авторських утопій, на відміну від інших структурних парних елементів цих творів, таких, як правитель – народ, свобода – законодавство, ремісницька діяльність – сільськогосподарська діяльність тощо.

Якщо ж зв’язок утопія – місто не закладався авторами свідомо за власним довільним вибором або за правилами жанру, але є наявним та повторюваним, він вартий уваги, дослідження та обмірковування. Отже, метою цього дослідження є вивчення співвідношення “утопія – місто” та його різноманітних аспектів.

Оскільки міста виникли раніше від авторських класичних утопічних творів, варто зупинитися на основних моментах виникнення міст та особливостях сприйняття феномену міста у культурологічному контексті.

Об’ємне розроблення уявлень про феномен міста здійснили дослідники єгипетської культури. Так, Ян Ассман у своїй книзі “Єгипет: теологія і благочестя ранньої цивілізації” пише про те, що за часів Стародавнього Єгипту кожне місто вважалося житлом певного бога, тому вже було осяяне присутністю цього бога. Висловлювання типу “Місто Амона”, “Місто Тота”, “Місто Птаха” настільки однозначно означали відповідно Фіви, Гермополь та Мемфіс, що греки у своїх текстах про Єгипет перейменували більшість єгипетських міст, замінивши імена єгипетських богів грецькими еквівалентами – “Місто Хатхор” стало “Афродитополем”, “Місто Собка” – “Крокодилополем” тощо [2, с.38–39]. Тому для стародавнього єгиптянина поняття “місто” мало передовсім релігійний смисл. Жити в місті – означало перебувати поблизу від бога, який цим містом керує. Приналежність до будь-якого міста означала підпорядкованість його міському богу. В Єгипті кожна людина мала “своє” місто, а, отже, і “свого” бога: вона служила цьому богу, а той про неї піклувався. Отже, любов до свого міста і батьківщини були релігійно зумовлені [2, с. 39].

Відомі та неодноразово описані у історичній літературі події XV ст. до н.е., пов’язані з діяльністю фараона Аменхотепа IV (Ехнатона), коли було зроблено спробу оголосити єдиним богом всього Єгипту Атону – бога сонячного диска, теж супроводжувалися намаганням створити нове місто, присвячене цьому богу – Ахетатон. Місто було побудоване на березі Нілу за єдиним планом, тягнулося на 12 км, а загалом місту належала територія 180 кв. км [7, с.172–174]. Отже, у Стародавньому Єгипті місто вважалося першим і найнеобхіднішим творінням, без наявності міст боги не могли жити на землі, опікуватися людьми і створювати певний порядок. Для стародавнього єгиптянина місто було храмом, що стоїть на первісному пагорбі, оселя і домен автохтонного бога. Всі городяни по черзі виконували обов’язки жерців у храмі, та сприймали і храм, і місто як свій дім [2, с.46]. “Вийти з міста” означало померти [2, с. 40].

У часи античності Давня Греція створює поліс – місто-державу, тобто по суті місто, навколо якого були зосереджені землі й поселення, що підпорядковувались місту та використовувались городянами. Про надання містам важливого значення в цей період свідчить те, що Олександр Македонський у своїх походах на схід у ключових пунктах свого походу закладав нові міста (та називав їх своїм іменем). Виникає певне розмежування між метрополіями та колоніями. Колонії – це теж міста, проте вони розташовані на межі цивілізованого світу та світу варварів, а тому постачають греків інформацією про варварський світ, який не має міст, а, отже, веде неупорядкований, якийсь взагалі незрозумілий та безладний спосіб життя.

З виникненням Римської імперії міста виконують функції адміністративних та торгових центрів, фортець, оборонних споруд. Міста прикрашали, облаштовували храмами, палацами, водогонами, цирками, лазнями тощо. Місто-столиця Рим набуває особливого статусу; з’являється опозиція столиця – провінція, яка звеличує одне з міст та підносить його вже не просто над не-містами, а над містами, але іншими, меншими, слабшими, розташованими в інших регіонах. Отже,

із зростанням кількості міст з'являються уявлення про те, що не всі міста однаково значущі, що між ними можливі ієрархічні стосунки, що міста можуть бути гіршими або кращими.

У добу середньовіччя, за часів феодальної роздробленості, після занепаду Римської цивілізації, виникає нове тлумачення ролі міста у житті людей. Для сприйняття світу середньовічної людини характерне протиставлення двох видів простору – обробленої землі і лісу як дикої стихії, що заперечувала цивілізацію взагалі [11, с.19]. Центром світу вважався Єрусалим [11, с.35], тобто знову ж таки місто. Простір для середньовічної людини міг бути “благим” або “поганим”. Рай та Єрусалим мали вищу оцінку на середньовічній просторовій шкалі, аніж степи, населені кочівниками, або ліси, повні вовків та вурдалаків [11, с.37–39]. Проте якщо порівнювати середньовічне місто з римським, воно втрачає чітке планування та широкі вулиці; вулиці стають досить вузькими та звивистими [11, с.51–52]. Надалі центральне місце у містах починають займати ратуші та торгові центри [11, с.56].

Отже, для середньовічної людини місто – це оброблений людиною простір, відвойований у лісу та всілякої нечисті і підтримуваний у такому стані Божою волею та зусиллями людей. Цей простір – добрий, однотипний з Єрусалимом, що є центром світу, і людині варто прагнути саме до перебування у такому просторі. Крім того, у середні віки життя в місті пов'язувалося з уявленням про свободу, бо відповідно до чинного законодавства багатьох регіонів Європи людина, що втекла від свого лендлорда і прожила в місті рік і один день, переставала бути кріпаком і ставала вільною. Було відомим висловлювання, згідно з яким повітря міста робить людину вільною.

В добу Відродження і Нового часу міста стають центрами ділової та економічної активності. Саме тут зосереджуються інформація, капітали, товари, кредити, векселі. Центральне з економічного погляду місто завжди було оточене іншими містами, які виконували другорядні ролі, були підпорядковані головному місту, а проте були йому необхідні як компаньйони і співучасники різноманітної діяльності. Отже, з-поміж інших міст виділяється надмісто [3, с.21].

Міська торгівля та ділова активність передбачали терпимість до людей різних культур і віросповідань, до різного способу життя. Наприклад, залишилися письмові свідчення де Вілламона від 1590 року, що Венеція в той час була тим містом, до жилося надзвичайно вільно, бо, по-перше, Синьйорія неохоче засуджує людину на смерть, по-друге, зброя там зовсім не заборонена, по-третє, там зовсім немає переслідувань за віру, і, нарешті, кожен там живе так, як йому захочеться в умовах свободи совісті, що й є причиною того, що деякі французи-лібертини залишаються там, щоб уникнути розшуку та нагляду і жити зовсім вільно [3, с.22]. Великі міста того часу привертати увагу, приваблювали, і здавалося, що долучення до міського життя могло забезпечити життя як свято, розкіш, видовище, що дасть змогу позбутися труднощів щоденного життя. Історичні дані того часу підтверджують такі уявлення. Так, Антверпен у середині XV століття міг прийняти у своїй гавані одночасно 2500 кораблів; Алонсо Моргадо у 1587 році стверджував, що у Севілью було ввезено стільки скарбів, що можна було би замостити всі вулиці сріблом та золотом [3, с.23–24].

Саме в добу Відродження і виник термін “утопія” та поняття “утопійності”, і Томас Мор, людина, що була творцем цього терміна, теж жив у Лондоні, що був на той час великим торговим містом. Саме міська культура та спосіб життя стають основою і фоном для створення різноманітних видів утопії (передовсім – авторської). Місто за своїм культурологічним контекстом сприймалося як певний організаційний та організовуючий центр, навколо якого зосереджувалася певна територія та певні господарські та культурні зв'язки. Місто-центр було пов'язане з присутністю панівної еліти, представники якої відповідно до конкретно-історичних механізмів взаємозв'язків та взаємовпливів урахували та задовольняли потреби та інтереси різних соціальних груп; з різними видами діяльності та різноманітними знаннями, що робили можливими ці види діяльності, а, отже, з певними інтелектуальними, технічними та технологічними можливостями, для яких саме місто створювало умови розвитку та попит на ці види діяльності (починаючи від сажотруса і закінчуючи придворним композитором).

Місто існувало і розвивалося не довільно, не стихійно, а перебувало під управлінням або князя (короля), або певного виборного органу, або й першого, і другого одночасно (як, наприклад, Венеція). Отже, в уявленні сучасників, для подій, що відбувалися у місті, була характерна певна

впорядкованість, що була зумовлена волею управителів. За рішенням правителів міста могли бути побудовані стіни фортець або собори, змінені закони, розпочато або закінчено війну. Відповідно складалося уявлення про те, що мудре правління може запровадити такі зміни у житті суспільства, які приведуть до покращання життя громадян, а саме на такому переконанні і ґрунтуються утопічні конструкти. Отже, першою сферою суспільного життя, якої стосувалися утопії, була сфера політики, юриспруденції та державного управління. Значна кількість утопій цікавиться саме особою ідеального правителя, досконалою системою законодавства, мудрою організацією суспільного життя, які покликані позбавити людей страждань та забезпечити власне людські відносини.

Міста часто ставали релігійними центрами. Ватикан є містом-державою, що підпорядковується духовному наставнику християнського світу як світському правителю. Великі собори та значні монастирі теж будують у містах або біля міст. Монастир сам по собі має систему управління та внутрішній розпорядок, тому теж справляє враження своєрідного міста-держави. Патріарші та єпископські кафедри також розташовували у містах. Отже, і релігійна утопія тісно пов'язана з містами. Багато дослідників вважають першою християнською утопією працю Аврелія Августина "Про місто Боже", де у самій назві фігурує місто. Треба особливо зазначити, що намагання реалізувати певні релігійні утопії щодо праведного життя в общинах виливалися у будівництво нових міст (від проєктів, у яких брав участь Гауді, до реально збудованого Солтлейк-сіті). Отже, релігійні утопії теж пов'язані з містом та міським життям.

Важко уявити собі архітектуру, не пов'язану з міським середовищем, або місто без архітектурних форм. Саме існування міст передбачало будівництво певних споруд за певним планом. Існували різноманітні заборони та заохочення щодо будівництва (податки на вікна та димарі, різні ціни на ділянки землі під забудову, заборона на будівництво двох однакових будинків тощо). За характером містобудування та архітектурних споруд мандрівники робили висновки про багатство міста, про вірування та спосіб життя його громадян.

Більшість утопічних творів містять доволі детальне описання центрального міста утопічної держави, його вулиць, площ, храмів, громадських споруд, фонтанів. Часом у творі подавався навіть план такого міста як взірець розумної та досконалої організації життєвого простору. Надалі на основі таких описань виникає архітектурна утопія, що досягає свого розквіту на початку ХХ ст. [4; 5]. Основна ідея архітектурної утопії полягає в тому, що раціональна та досконала організація життєвого простору повинна зробити життя людей впорядкованим, гідним та щасливим.

Літературна діяльність упродовж всієї історії людства розгорталася навколо міст. Навіть якщо сам письменник працював не безпосередньо в місті, то бібліотеки, друкарні, видавництва, редакції газет розташовувалися у містах. Продаж різноманітної літератури теж здійснювався, організовувався через міські склади та магазини. І, нарешті, публіка, що була схильна до читання літератури, а, відтак, до створення літературних салонів [10, с. 307–318], теж зосереджувалася у містах. Серед різноманітних літературних жанрів, що з'являються з розвитком видавничої діяльності, вирізняється літературна утопія, яку досліджують сучасні літературознавці. Предметом вивчення для літературознавства є жанрова своєрідність утопій, їхня художньо-стильова атрибутика, образи-культу тощо [6; 8].

Нарешті, нагромадження знань та виникнення науки теж пов'язано з містами. Саме у містах працювали найвідоміші школи, університети, академії, лабораторії. У містах були зосереджені майстерні, а згодом – підприємства, які практично використовували теоретичні надбання науки, а також були замовниками різноманітних технічних нововведень. Цей аспект взаємозв'язку міста та утопії відображає сциєнтистська утопія, яка межує з науковою фантастикою. Проте для наукової фантастики основним предметом зацікавленості є можливості та перспективи розвитку науки і техніки, нові винаходи та способи використання їх людьми. Для сциєнтистської ж утопії головним об'єктом дослідження є вплив новачій на життя людей, на їхні стосунки та на суспільну життєдіяльність загалом. Першим яскравим взірцем такої утопії вважається "Нова Атлантида" Френсиса Бекона.

У кінці XIX – на початку XX століття в економічно розвинутих регіонах затишні патріархальні міста (з великими подвір'ями, затишними садочками, будинками на одну-дві сім'ї) перетворюються на мегаполіси з багатоповерховими будинками, що будуються з квартирами для винаймання, з громадським транспортом, з величезною кількістю жителів, які незнайомі один з одним. З'являється термін “кам'яні джунглі”, який підкреслює спонтанність, невпорядкованість та небезпечність життя у таких містах. У художній та філософській літературі посилюються тенденції індивідуалізму та ірраціоналізму. Підкреслюється особливе, пріоритетне становище не спільноти, не соціальної системи, а окремої людської особистості, яка цікава, неповторна та оригінальна своїми душевними поривами, бажаннями та фантазіями. Що ж до здатності раціонально мислити, ця здатність оцінюється як нецікава та нудна, бо притаманна всім людям і не містить стільки оригінального, як, скажімо, сни.

На цьому тлі з'являється велика кількість антиутопій, які зображають суспільне життя невпорядкованим та абсурдним, не пов'язаним з потребами окремої особистості: в газетах пишуть, що десь там ніби є правителі, і ніби вони є розумними; ніби наша країна веде війну з якоюсь іншою тощо. Але окрема особа вже не відчуває себе громадянином міста як певної єдності, певної спільноти жителів. Безвідносно до правителів та воєн окрема людина їздить на роботу в офіс за певним маршрутом; результати роботи в офісі є доволі ефемерними і її особисто не зачіпають, а приватне життя та душевні переживання (наприклад, кохання) вводять головного героя у конфлікт із спільнотою та її абсурдними вимогами, яких не можна позбутися ніякими розумними аргументами. Отже, соціальна дійсність виступає як абсурдна, ірраціональна, байдужа до окремої особистості, але саме таким стає місто в цей час.

З викладених міркувань щодо зв'язку утопії з феноменом міста можна зробити, на нашу думку, таке припущення. Наукова література, що досліджує явище цивілізації (починаючи від Л. Моргана та О. Шпенглера) називає місто однією з основних ознак цивілізації. Поряд з містом до ознак цивілізації належить наявність держави, писемності, споруд, які роблять життя громадян комфортним (водогони, іригаційні споруди, дороги тощо). Всі ці ознаки, які пов'язані з містом-топосом, також наявні в утопічних творах; вони старанно описуються авторами, аналізуються їхня якість та значення, і з технічного погляду вони позитивно оцінюються навіть творцями антиутопій. Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що авторська утопія як цілісний твір є явищем принципово цивілізаційним. Саме цивілізаційні форми соціального життя та співжиття схвалюють автори позитивних утопій, оспівуючи максимально мудрі закони, норми та правила, що панують в утопічних суспільствах.

З іншого боку, шпенглерівське ставлення до цивілізації як стану занепаду культури простежується в антиутопіях, коли нам пропонують описання бездуховного способу проведення дозвілля, ставлення до сімейного життя як до технології поновлення суспільства новими членами тощо.

Отже, можна припустити, що утопія та антиутопія є образно-конкретним відображенням двох протилежних аспектів цивілізації як явища суспільного життя. Позитивна утопія вітає цивілізацію як стабільний розумний суспільний порядок, що виступає як форма-шкаралупа, яка захищає окрему тендітну особистість і створює умови для її культурної та виробничої діяльності. Негативна утопія (антиутопія) обурюється твердістю, негнучкістю цієї шкаралупи і страждає від того, що людина, яка вивільняється з цієї шкаралупи, обов'язково буде ушкоджена нею та відчуватиме фізичний або моральний біль. Міркування про утопію як про місто у певний спосіб співвідноситься з архетипічними уявленнями щодо сакральної та профанної сфер життя. Саме в містах відбувалися пишні та значущі релігійні відправи та дійства, саме тут влаштовували карнавали, святкування коронацій, “свята дурнів” тощо. Тому на соціально-психологічному рівні вкорінюється уявлення про те, що саме в місті можна створити умови, які дадуть змогу вийти за межі щоденного профанного існування [10, с.140].

Окреслені взаємозв'язки міста і утопії, безумовно, потребують подальшого розроблення та осмислення, що неможливо у межах однієї статті, проте, на нашу думку, дають змогу окреслити ще один зріз таких феноменів суспільного буття, як утопія та утопічна свідомість.

1. Аверинцев С. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской // Аверинцев С. Собрание сочинений. / Под ред. Н.П.Аверинцевой и К.Б.Сигова. София-Логос. Словарь. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. 2. Ассман Я. Египет: теология и благочестие ранней цивилизации. – М.: Присцельс, 1999. 3. Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XIII вв. – М., 1992. 4. Гидион З. Пространство, время, архитектура. – М.: Стройиздат, 1984. 5. Иконников А.В. Зарубежная архитектура: От “новой архитектуры” до постмодернизма. – М., 1982. 6. Мортон А.Л. Английская Утопия. М.: Издательство иностранной литературы, 1956. 7. Петровский Н., Белов А. Страна Большого Хапи. – Л., 1955. 8. Сабат Г. В лабіринтах утопії та антиутопії. – Дрогобич, 2002. 9. Хенсберген Г. Антонио Гауди. Биография. – М., 2003. 10. Хренов Н.А. “Человек играющий” в русской культуре. – СПб., 2005. 11. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XI-XIII веков. – М., 1978.

УДК 141.32:778.5(450)

ББК 87.3

Андрій Бурий

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРДО БЕРТОЛУЧЧІ (У КОНТЕКСТІ ФІЛЬМУ “ОСТАННЄ ТАНГО В ПАРИЖІ”)

© Бурий Андрій, 2007

Зроблено спробу тлумачення образів фільму Бернардо Бертолуччі “Останнє танго в Парижі” – одного з етапних творів 70-х років ХХ ст. – крізь призму філософії екзистенціалізму. Увагу зосереджено на екзистенціалах людського існування, які займають місце традиційних філософських категорій, та їхньому відображенні у творчому пошуку режисера.

Ключові слова: екзистенціалізм, Бог, атеїзм, буття, існування, Ніщо, свобода, світ, тривога, турбота, страх, нудьга, смерть, індетермінізм, афект.

Buryi Andriy. About the film “The Last Tango in Paris” by Bernardo Bertolucci in connection with philosophy of existentialism. In the article we have tried to give an interpretation of some characters in Bernardo Bertolucci’s “The Last Tango in Paris” – as one of the outstanding creations of the 70-ties, XX century, - from the view-point of existential philosophy. Consideration is given to the existentials of human being that have taken place of traditional philosophic categories, and their representation in the creative work of this film-director.

Key words: existentialism, God, atheism, being, existence, Nothing, freedom, world, anxiety, care, fear, boredom, death, indetermination, affection.

Філософський контекст художнього твору є ваговою складовою художнього образу. Творчий пошук італійського режисера Бернардо Бертолуччі позначений впливами одразу кількох філософій, причому переважна більшість дослідників наполягають на домінуванні у світі образів його фільмів ролі марксизму та – особливо – психоаналізу (з огляду на увагу режисера до прихованих аспектів людської поведінки). Основна проблема, розглянута у статті, – встановлення “синхронності”